

Tercümanlık ve İslam Muhakeme Hukukundaki Rolü

Üzeyir KÖSE | <https://orcid.org/0000-0001-6877-4465>

Doç. Dr. | Yazar | uzeyirkose@kilis.edu.tr

Kilis 7 Aralık Üniversitesi | <https://ror.org/048b6qs33>

İslam Hukuku | Kilis, Türkiye

Öz

Modern çağda kişilerarası ilişkiler, hiç olmadığı kadar geniş alana yayılmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak neredeyse her toplumda farklı dili konuşan insanlar bir arada yaşamlarını sürdürmektedir. Bulunduğu yerde konuşulan dile yabancı olanlardan bir bölümü savaş, iç çatışma, doğal afet vb. nedenlerle asıl vatanını terk etmek zorunda kalanlardan oluşmaktadır. Bir bölümü ise siyasi, ekonomik, eğitim, sağlık, seyahat, turizm vb. amaçlarla kısa ya da uzun süreli yabancı bir ülkede bulunan kimselerdir. Ayrıca vatandaşı olduğu ülkenin mahkemelerinde kullanılan dili bilmeyen ya da mahkemede geçerli olan dil ile kendini ifade edemeyecek durumda olanlar vardır. Çok uluslu devletlerde bu tür durumlara sıklıkla rastlanmaktadır. Bulunduğu ülkenin diline yabancı olan kişilerin toplumun diğer fertleriyle olan ilişkilerinin her zaman hukuk kuralları içerisinde olduğu söylenemez. Daha açık bir ifadeyle ülkede konuşulan dile yabancı olan kimse fail ya da mağdur olarak hukuk karşısına çıkabilmektedir. Mahkemede kullanılan dili bilmeyen ya da bu dilde kendisini tam ifade edemeyen mağdurun davacı olarak hakkını arayabilmesi, mahkeme ile sağlıklı bir iletişim kurmasını zorunlu kılmaktadır. Aynı durumdaki davalının da suçlamalara karşı savunmasını tam yapabilmesi öncelikle hakkındaki iddiaları anlamasına ve bu iddialara mahkemede kullanılan dil ile cevap vermesine bağlıdır. Dil yetersizliği sebebiyle davacının iddiasını ispat edememesi veya davalının savunmasını eksik yapması mağduriyete yol açacaktır. Dil yetersizliği, adil yargılamanın da önünde engeldir. Hâkim, isabetli bir hüküm için davacı, davalı ve tanıkları dinlemeli ve bunların sözlerini tam olarak anlamalıdır. Zira hâkim, davanın taraflarından herhangi birinin konuştuğu dili anlamıyorsa, muhakeme eksik yapılmış olacaktır. Tüm bunlar dikkate alındığında davacı, davalı veya tanıklardan herhangi birinin yabancı olması, muhakeme sırasında tercümana ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. İslâm hukukunda ilk dönemlerden itibaren bu ihtiyaç dikkate alınmış, devletin çeşitli kademelerinde tercümanlık yapabilecek kişiler bulundurulmuştur. Bu çalışmada İslâm muhakeme hukukunda tercümanın rolü ve adil muhakemeye katkısı belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada öncelikle tercüme ve tercüman kavramları üzerinde durulmuş, İslâm muhakeme hukukundaki önemine binaen İslam hukukçularının tercümanda aradıkları şartlar ve tercümanın gerekliliği ele alınmıştır. Daha sonra tercümanın hukuki statüsüne yönelik yaklaşımlar incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde fakihlerden bir kısmının tercümanı “şahit” bir kısmının ise “haberci” statüsünde kabul ettikleri görülmüştür. Davanın taraflarından herhangi biri ya da şahitler mahkemede kullanılan dili bilmediğinde tercüman kullanmak, muhakemeye önemli katkılar sağlayacaktır. Çalışmada bu katkılar tercümanın muhakemede fırsat eşitliği sağlaması; tercüman yardımıyla yabancı davacının iddia ve delillerini mahkemeye tam olarak sunabilmesi; davalının hakkındaki suçlamalardan, aleyhine sunulan delillerden haberdar olması ve buna göre savunmasını yapabilmesi; tercümanın hâkimin hükmüne etkisi yönlerinden ele alınmıştır. Çalışma İslâm muhakeme hukuku eksenli yapılmıştır. Bununla birlikte tercümanın uluslararası sözleşmelerde ve Türk hukuk sistemindeki durumuna işaret edilmiş, yeri geldikçe İslâm hukuku ile pozitif hukuk arasında mukayeseler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Adalet, Eşitlik, Yargılama, Tercüman, Şahit.

Atıf Bilgisi

Köse, Üzeyir. “Tercümanlık ve İslam Muhakeme Hukukundaki Rolü”. *Rize İlahiyat Dergisi* 25 (İslam Hukuku Özel Sayısı 2023), 45-59. <https://doi.org/10.32950/rid.1322757>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi		
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 04.07.2023	Kabul Tarihi: 04.09.2023	Yayın Tarihi: 20.10.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme		
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.		
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate		
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
Etik Bildirim	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.		
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.		

Dizinlenme Bilgisi

Interpretation and its Role in Islamic Jurisdiction

Üzeyir KÖSE | <https://orcid.org/0000-0001-6877-4465>

Assoc. Prof. | Author | uzeyirkose@kilis.edu.tr

Kilis 7 Aralık University | <https://ror.org/048b6qs33>

Islamic Law | Kilis, Türkiye

Abstract

In the modern area, interpersonal relationship is more widespread than ever before. As a natural consequence, people speaking different languages live together in almost every society. Some of those who are unfamiliar with the language spoken in their place have experienced war, internal conflict, natural disaster, etc. consist of those who had to leave their original homeland for reasons. Some of them are people who are in a foreign country for short or long term for political, economic, educational, health, travel, tourism, etc. purposes. In addition, there are those who do not know the language used in the courts of the country of citizenship or who cannot express themselves in the language valid in the court. Such situations are frequently encountered in multinational states. It cannot be said that the relations of people who are foreign to the language of the country they live in with other members of the society are always within the rules of law. To put it more clearly, a person who is foreign to the language spoken in the country can be brought before the law as a perpetrator or a victim. The victim, who does not know the language used in the court or cannot express himself fully in this language, can seek his rights as a plaintiff, making it necessary to establish a healthy communication with the court. In the same situation, the defendant's ability to fully defend against the accusations depends primarily on understanding the allegations against him and responding to these allegations with the language used in court. Failure of the plaintiff to prove his claim due to lack of language or incomplete defense of the defendant will lead to victimization. Linguistic insufficiency is also an obstacle to fair trial. The judge must listen to and fully understand the words of the plaintiff, defendant and witnesses in order to render an accurate judgment. If the judge does not understand the language spoken by any of the parties or witnesses in the case, the trial will be incomplete. When all these are taken into account, the fact that the plaintiff, the defendant or any of the witnesses is a foreigner reveals the need for an interpreter during the proceedings. In Islamic law, this need has been taken into account since the first periods, and people who can act as translators at various levels of the state have been found. In this study, the role of the interpreter in Islamic law of reasoning and its contribution to fair reasoning have been tried to be determined. In the study, primarily the concepts of translation and interpreter were emphasized, and the conditions the Islamic jurists sought in an interpreter and the necessity of an interpreter were discussed, based on their importance in Islamic law of reasoning. Then, the approaches to the legal status of the interpreter were examined. As a result of the examination, it was seen that some jurists accepted the status of interpreter as "witness" and some of them as "messenger". If any of the parties or witnesses to the case does not know the language used in court, the use of an interpreter will make a significant contribution to the proceedings. In the study, these contributions are the translator's providing equal opportunity in reasoning; the ability of the foreign plaintiff to present his claims and evidence to the court in full with the help of an interpreter; the defendant is aware of the charges against him, and is able to make his defence accordingly; the effect of the translator on the judgment of the judge is discussed in terms of its aspects. The study is based on Islamic law of reasoning. In addition, the situation of the translator in international conventions and the Turkish legal system has been pointed out, and comparisons have been made between Islamic law and positive law when appropriate.

Keywords

Islamic Law, Justice, Equality, Adjudgment, Interpreter, Witness.

Citation

Köse, Üzeyir. "Interpretation and its Role in Islamic Jurisdiction". *Rize Theology Journal* 25 (Special Issue of Islamic Law 2023), 45-59. <https://doi.org/10.32950/rid.1322757>

Publication Information

Type	Research Article		
Process Information	Date of Submission: 04.07.2023	Date of Acceptance: 04.09.2023	Date of Publication: 20.10.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External		
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.		
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Complaints	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

Giriş

Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan çoğalan insanlığın, ilerleyen süreçte renklerinin ve dillerinin farklılaşması Allah'ın varlığının ve kudretinin delillerindedir.¹ Kur'an'da insanların kabilelere ve milletlere ayrılmasıyla farklı dilleri konuşanların tanışmalarının ve iletişim kurmalarının amaçlandığına vurgu yapılmaktadır.² Tarihin ilk dönemlerinden itibaren farklı dillere sahip insanlar başta ekonomik olmak üzere siyasi, askerî, sosyal vb. alanlarda çeşitli ilişkiler geliştirmiştir. Bu ilişkilerin her zaman hukuk kuralları içerisinde kaldığı söylenemez. Diğer bir ifadeyle yaşadığı bölgenin yabancıları olan bir kimse fâil ya da mağdur olarak hukukun muhatabı olabilmektedir. Böyle bir durumda adaletin sağlanması ancak tarafların iddia ve savunmalarının tüm açıklığıyla mahkemeye sunulmasıyla mümkündür. Hz. Peygamber tarafından bu husus şöyle ifade edilmiştir. “İki kişi anlaşmazlıklarını sana getirirse, her ikisini de dinlemeden sadece ilk gelenin sözlerine dayanarak onun lehine hüküm verme. Her iki tarafı da dinleyerek vereceğin hüküm senin için açıklık kazanır.”³ “Şayet hâkimler tek tarafın beyanına ve iddialara dayanarak hak tevzi edecek olsalardı, kan davalarında ve hukuk davalarında adil olmayan hükümler verirdi.”⁴ Buna göre hâkim, davayı hükme bağlamadan önce tarafların iddialarını ve savunmalarını rahatça yapmalarına imkân sağlayacak, davacı varsa delillerini ortaya koyacak, davalı da hakkındaki iddialara ve davacının delillerine karşı savunmasını yapacaktır. Hâkimin sadece taraflardan birinin beyanına göre hüküm vermesi muhakeme usulünü ihlal demektir. Bu durumda verilen karar bir üst mahkeme tarafından iptal edilecektir.⁵

Konuşulan dili bilmediği ya da meramını anlatmakta yetersiz kaldığı bir ülkede haksızlığa uğradığını düşünen kişi davacı olarak hakkını arayabilmelidir. Hukuk kurallarını ihlal ettiği gerekçesiyle mahkemeye çıkarılan yabancı bir sanığın da suçlamalara karşı savunmasını yapabilmesi için öncelikle hakkındaki iddiaları anlaması gerekir. Mahkemede kullanılan dili bilmeyen davacının dil yetersizliği sebebiyle iddiasını ispat edememesi ya da sanığın kendini gerektiği gibi savunamaması mağdur olmasına sebebiyet verecektir. Bu açıdan bakıldığında, mahkemede konuşulan dile yabancı olan davacı ve davalının tercümandan yararlandırılması bir zorunluluktur.⁶ Tercüman vasıtasıyla davalı, mağduriyetini tam olarak mahkemeye sunabilecek, şikâyetini arz edebilecek; sanık ise hakkındaki iddiaları, isnatları ve mahkemede aleyhine delil olarak sunulan belgeleri anlayabilecek, savunmasını buna göre yapacaktır.

Mahkemede kullanılan dili anlayamayan ya da konuşamayan davalı ve davacıya tanınan tercümandan yararlanma hakkıyla, ilgili kişinin dil yetersizliği sebebiyle yoksun kaldığı muhakeme sürecine etkin bir şekilde katılımı sağlanmaktadır. Ayrıca tercümandan yararlanma hakkı, yabancı davalı ya da davacının mahkemede kullanılan dili anlayabilen ve konuşabilen tarafa nazaran maruz kaldığı dezavantajlı durumu asgariye indirerek muhakeme önünde fırsat eşitliğini tesis etmektedir.

Araştırmalarımız neticesinde İslâm muhakeme hukukunda tercümanın rolünü inceleyen müstakil bir çalışmaya rastlamadık. Tercümanın durumuna klasik fıkıh eserlerinde edebü'l-ķâfî bölümlerinde temas edildiği görülmektedir. Bu eserler içerisinde Mâverîdî'nin *el-Hâvi'l-kebîr fi fıkhi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî* adlı eseri ve Serahşî'nin *el-Mesûlât*'u istifade ettiğimiz önemli kaynaklar arasındadır. Tercüman, İslâm muhakeme hukuku alanında yapılan çalışmalarda ise yardımcı mahkeme görevlileri içerisinde özet olarak zikredilmektedir. Kâsimî'nin *Nizâmü'l-hukm fi ş-şerî'a ve't-tarihî'l-İslâmî* adlı çalışması bu bağlamda zikre değerdir. Ülkemizde ilahiyat alanında tercüman ve tercümanlık ile ilgili iki müstakil çalışma tespit edebildik. Bunlardan ilki M. Tayyib Okiç'in “Hadiste Tercüman”⁷ adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada tercümanın yargılamada üstlendiği role kısaca temas edildiği görülmektedir. Diğer çalışma ise Ramazan Ege tarafından kaleme alınmıştır. Ege'nin “(ر ج م) : R C M ve (م ر ج) : T R C M Kelimeleri Üzerinden Bir Sözlük Araştırması”⁸ adlı bu çalışması doğrudan İslam hukuku alanıyla ilgili değildir. Modern hukuk alanında ise mahkemelerde tercüman kullanımı ile ilgili çok sayıda bilimsel araştırma bulunmaktadır.⁹

¹ er-Rûm 30/22.

² el-Hucurât 49/13.

³ Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Kitâbü's-sünen*, thk. Muḥammed Avvâme, 2. Baskı (Beirut: Müessesetü'r-reyyân, 2004), “Akdiye” 6; Ebû İsa Muḥammed b. İsa b. Sevre Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhih*, (Beirut: Dâri'l-Ārabi'l-İslâmî, 1998), “Ahkâm” 5; Ebû Abdillâh Muḥammed b. Yezîd Mâce el-Āzîzî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beirut: y.y., 1998), “Ahkâm”, 1.

⁴ Ebu'l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Akdiye”, 1; İbn Mâce, “Ahkâm”, 7.

⁵ Adnan Koşum, *İslam Hukuk Doktrininde Yargı Hataları* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004), 84-85.

⁶ Burhânüddîn Ebî'l-Vefâ İbrâhîm b. Şemsüddîn Ebî 'Abdillâh Muḥammed b. Ferḥun, *Tebsiratü'l-hükkâm fi usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm* (Riyad: Dâri 'Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003), 1/29.

⁷ M. Tayyib Okiç, “Hadiste Tercüman”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (1966), 27-52.

⁸ Ramazan Ege, “(ر ج م) : R C M ve (م ر ج) : T R C M Kelimeleri Üzerinden Bir Sözlük Araştırması”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 14 (Aralık 2020), 260-280.

⁹ Örnek olarak bk. Ali Şahin Kılıç, “Tercümandan Faydalanma Hakkı Çerçevesinde Sanığın Seçtiği Dilde Savunma Yapması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 65/4 (2016), 2101-2131; Ümit Beyoğlu, “AİHM İçtihatları Işığında Tercümandan Yararlanma Hakkı”, *TAAD* Yıl: 9, Sayı: 34 (Nisan 2018), 279-318.

Bu çalışma modern hukuk sistemleri ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yabancı sanıklar için öncelikli hak olarak kabul ettiği tercüman yardımını, bunun İslâm hukuk tarihinde nasıl ele alındığını ve muhakeme sürecine katkısı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bilindiği üzere bazı çevrelerde mevcut hukuk sistemi ile fıkıh/İslam hukuku arasında bir çatışma/uyuşmazlık olduğu şeklinde bir algı bulunmaktadır. Her iki hukuk sistemi arasında bazı farkların olduğu gerçektir. Ancak bu durum, asırlar boyu bu topraklarda uygulanmış, toplumun yaşam tarzına etki etmiş bir hukuk sisteminin mevcut hukuk sistemine hiçbir katkı sunmayacağı anlamına gelmez. Nihayetinde her hukuk sisteminin hakların tespit ve tesis edilmesi şeklinde özetlenebilecek bir amacı vardır. Bu amacın gerçekleştirilmesinde kullanılan yöntemler benzer olabileceği gibi farklı da olabilir. Gelişmeye açık her hukuk sistemi, diğer hukuk sistemlerinden adaletin tesisine hizmet edecek iktibaslarla bulunabilir. Günümüzde bu iktibaslar daha çok Batı'dan yapılmaktadır. Oysa bunların bir kısmı zamanında bu topraklarda uygulanmış, hukuk sisteminin değişmesiyle unutulmaya yüz tutmuş uygulamalardır. Muhakeme sırasında yabancı davacı, davalı, sanık ve hâkim arasında iletişimi sağlayacak tercüman kullanılması da bunlardan biridir.

1. Tercüme ve Tercüman

Yapmış olduğumuz araştırmada mevcut Arapça sözlükler içerisinde tercüme kavramına ilk olarak el-Cevherî'nin değindiği görülmüştür. Cevherî burada bir sözü başka bir dille açıklayan kimse için "Onun sözünü tercüme etti" tabirinin kullanılacağını ifade etmektedir.¹⁰ Bu ifade tam bir tanımlama olmamakla birlikte Cevherî'nin tercümeyi "bir sözü başka bir lisanda açıklamak" şeklinde anladığı sonucuna varılabilir.¹¹ İbn Manzûr da birinin sözünün başka bir dille açıklanmasına tercüme denileceğini vurgulamaktadır.¹² Yazır'ın Kur'an'ın Arapçadan başka bir dile aktarımı bağlamında tercüme kavramı ile ilgili yaptığı izahlar da bu paraleldedir. Ona göre tercüme: bir sözün anlamını, başka bir dille; onun dengi olan bir tabir ile aynen ifade etmektir. Yazır, tercümenin asıl sözün ya da metnin anlamını tam manasıyla yansıtabilmesi için tercümenin açıklıkta, işaret etmede, ayrıntıda, genelde, özeld, mutlakta, mukayyette kısaca dilin tüm özelliklerinde asıldaki ifadeye eşit olmasını gerekli görmektedir. Aksi halde yapılan tercüme eksik bir tercüme olacaktır. Yazır, haklı olarak, bu eksikliğin edebî metinlerde fazla hissedileceğini, bilimsel eserlerde ise başarı oranının daha yüksek olacağını ifade etmektedir.¹³

Örfteki kullanımıyla tercüme, bir sözü ya da bir metni bir dilden başka bir dile aktarma anlamına hasredilmiş gibidir. Tercüme bir sözün bütün manalarını ve maksatlarını gözeterek onun anlamını başka bir dildeki sözcüklerle ifade etmektir.¹⁴ Türkçe sözlüklerde ise bir metni ya da konuşmayı başka bir dile çevirme eylemine tercüme denildiği gibi yazıldığı dilden başka bir dile aktarılmış eserler için de bu tabir kullanılmaktadır. Son zamanlarda tercüme kavramı yerine "çeviri" sözcüğünün kullanımının ağırlık kazandığı görülmektedir.¹⁵

Tercümana gelince bu kelimenin İslâm'ın ilk dönemlerinde günümüzdekinden daha geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğunu söyleyebiliriz. İlk dönemlerde bir sözü kullandığı dille tefsir eden, daha açık bir şekilde başkalarına aktaran kimselere tercüman denilmekteydi. İbn Abbas'ın "Tercümânü'l-Kur'ân" şeklinde nitelenmesinde bu anlam vardır.¹⁶ Sonraki süreçte tercüman, bir dildeki ifadeyi başka bir dile aktaran kimseleri tanımlamak için kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Fıkıhta kavramın biraz daha anlam daralmasına uğradığı söylenebilir. Erdoğan, hukuki statüsünü ve yetkisini dikkate alarak tercümanı "mahkemelerde ve noterlerde bir dili diğer dile çevirmek için kullanılmasına kanunun lüzum gördüğü kimse" şeklinde tanımlamaktadır.¹⁷ Kelimenin Arapçada "türcümân" ve "tercemân" şeklinde kullanımları mevcuttur. Ancak yaygın kullanımı "tercümân" şeklindedir.¹⁸ Mütercim ve çevirmen kelimeleri de aynı anlamı ifade etmektedir. Bu kullanım birlikteliğinin yanı sıra tercümanın daha çok sözlü çeviri yapanları; mütercim yazılı çeviri yapanları karşılamak için kullanıldığını ifade eden araştırmacılar da vardır.¹⁹

¹⁰ İsmâ'îl b. Hammad el-Cevherî, "recm", *eş-Şihâh tâcü'l-lüga ve şihâhü'l-'Arabiyye* (Beirut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1410/1990), 5/1928.

¹¹ Ege, "(رجم) : R C M ve (ترجم) : T R C M Kelimeleri Üzerinden Bir Sözlük Araştırması", 263.

¹² Ebi'l-Faql Cemâlidîn Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, "Recm", *Lisânu'l-'Arab* (Suudi Arabistan: Vizâratü'l-Şu'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf, ts.), 15/120.

¹³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili* (İstanbul: Çelik-Şura Yayınları, t.s.), 1/12-13.

¹⁴ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Kur'ân İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi*, çev. Halil Aldemir-Ramazan Şahan (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018), 2/162.

¹⁵ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), 5/4749.

¹⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 1/27; ez-Zürkânî, *Kur'ân İlimleri*, çev. Aldemir-Şahan, 2/161.

¹⁷ Mehmet Erdoğan, "Tercüman", *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 569.

¹⁸ Heyet, "Tercüme", *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye* (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve'l-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1408/1988), 11/166; Muhammed b. Ahmed Vâsîl, *Ahkâmü't-tercüme fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Riyad: Dârü Taybe, t.s.), 741.

¹⁹ Okıç, "Hadîste Tercüman", 31; Nebi Bozkurt, "Tercüman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/489.

2. Tercümanda Aranılan Şartlar

Tercümenin niteliği ve ortaya çıkaracağı sonuçlar göz önüne alındığında devletlerarası ilişkilerde ve mahkemelerde yapılan tercümanlık faaliyetlerinin uzmanlık gerektirdiği görülecektir. Tercümanlık yapacak kimsenin tercüme faaliyetinin her aşamasına vâkıf olması gerekir. Olaya muhâkeme hukuku açısından bakıldığında ilk aşamada tercüman, söylediklerini tercüme edeceği kişinin anlatmak istediğini tam olarak kavramalıdır. Bu kimse davacı, davalı, hâkim ya da şahitler olabilir. İkinci aşamada bu söylenenler eksiksiz olarak mahkemede kullanılan dile aktarılmalıdır. Son aşamada ise mahkemede kullanılan dile yabancı olan kişiye hakkında söylenenler kendi dilinde iletilmelidir.²⁰

Mahkemede tercümanlık yapacak kişilerin bazı nitelikler taşıması gerekli görülmüştür. Bu bağlamda fakihlerin çoğunluğu tercümanda adalet, güvenilirlik, hürriyet ve buluş şartı aramıştır. Âmânın tercümanlığı ve kadınların hangi konularda tercümanlıklarının kabul edileceği noktasında ise mezhepler arasında ihtilaf vardır.²¹

Adalet: Haber vermede habercinin adalet sahibi olması gerekli görülmekle birlikte belli bir sayı şartı aranmamaktadır.²² İyilikleri kötülüklerinden fazla olan, büyük günahlardan kaçınıp farzları yerine getiren kişiler, adalet sahibi kabul edilir. Mecelle'de bu durum "Âdil, hasenâtı seyiyâtına gâlib olan kimsedir"²³ şeklinde ifadesini bulmuştur. İslâm hukukçuları mahkemede tercümanlık yapacak kişilerin adalet sahibi olmaları üzerinde ısrarla durmuştur.²⁴ Hanefilere göre adalet sıfatını haiz bir (adet) tercümanın yapmış olduğu tercümeyle dayanarak hâkim hüküm verebilir. Zira Hanefilerde mahkemelerdeki tercüme faaliyeti haber verme, tercüman da haberci olarak kabul edilmektedir.²⁵ Mâlikîlerden bazısı²⁶, Şâfiîler²⁷ ve Hanbelîler²⁸ başta olmak üzere İslâm hukukçularının çoğunluğu ise tercümanlığı hukuki açıdan şahitlik gibi telakki etmişlerdir. Bu durum doğal olarak tercümanın adalet sahibi olmasını zorunlu kılmaktadır.²⁹ Zira nasslarda şahitlik yapacak kişilerin adil olmaları gerektiği açıkça beyan edilmektedir.³⁰

Her iki dile hâkim olmalı: Davacı-davalı-hâkim ve şahitler arasında sağlıklı bir iletişim kurulabilmesi öncelikle tercümanın yeterliliğine bağlıdır. Tercümanın mahkemede konuşulan dile yabancı olan tarafın sözlerini tam olarak anlaması ve olduğu şekliyle karşı tarafa aktarması bir zorunluluktur. Fıkıh eserlerinde bu aktarım faaliyeti daha çok Arapça dışındaki dillerden Arapçaya tercüme şeklinde yorumlanmıştır.³¹ Bu yorumlamada ilk dönemlerde hâkimlerin müctehid olmaları şartının doğal bir sonucu olarak³² Arapça bildikleri varsayımı etkili olmuştur. Cüveynî, hâkimin Arapça bilmemesinin tasavvur edilemeyeceğini ifade etmektedir.³³ İslâm topraklarının genişlemesiyle anadili Arapça olmayan hâkimler mahkemelerde görev almaya başlamış, her mahkemeye müctehid seviyesinde hâkim tayin etme imkânı ortadan kalkmıştır. Bunun neticesinde sonraki dönemlerde herhangi bir mezhebin ya da müctehidin görüşleriyle hüküm verebilecek niteliğe sahip olmak kadı olarak atanma için yeterli kabul edilmiştir.³⁴

²⁰ Ali Şahin Kılıç, "Tercümandan Faydalanma Hakkı Çerçevesinde Samiğin Seçtiği Dilde Savunma Yapması Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 65/4 (2016), 2103.

²¹ Ebu'l-Abbâs Aḥmed b. Ebî Aḥmed et-Ṭaberî Ma'rûf İbnü'l-Kâs, *Edebü'l-kâdî*, thk. Huseyn Halef el-Cübûrî (Taif: Mektebetü'l-Ḥadîk, 1409/1989), 1/121-122; Ebî'l-Velîd İbn Rüşd el-Cedd el-Ḳurṭûbî, *el-Beyân ve't-taḥşîl*, thk. Aḥmed el-Ḥabbâbî (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 9/206.

²² Seraḥsî, *el-Mesûsât*, 16/113.

²³ Mecelle, md.1705.

²⁴ Ebî'l-Ḥasen 'Ali b. Muḥammed b. Ḥabîb el-Mâverdî, *Edebü'l-kâdî* (Bağdat: Maṭba'atü'l-İrşâd, 1391/1971), 1/696; Ebî'l-Ḥasen 'Ali b. Muḥammed b. Ḥabîb el-Mâverdî, *el-Ḥâvi'l-kebîr fi fıkhi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414/1994), 16/177; Ebî'l-İshâk İbrâhîm b. 'Ali b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995), 3/400; Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd Mevşîlî, *el-İhtiyâr li ta'îlî'l-muhtâr* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1434/2013), 2/91; Burhânüddîn Ebî'l-Vefâ İbrâhîm b. Şemsüddîn Ebî 'Abdillâh Muḥammed İbn Ferḥun, *Tebşîratü'l-hükkâm fi usûli'l-akziye ve menâhicil-ahkâm* (Riyad: Dârü 'Alemlî'l-Kütüb, 1423/2003), 1/29;

²⁵ Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muḥammed b. Ebî Sehl es-Seraḥsî, *el-Mesûsât* (Beirut: Dârü'l-Mârifet, 1989), 16/89.

²⁶ İbn Ferḥun, *Tebşîratü'l-hükkâm*, 1/29.

²⁷ İbnü'l-Kâs, *Edebü'l-kâdî*, 1/121; Mâverdî, *Edebü'l-kâdî*, 1/696; Ebî'l-Huseyn Yaḥyâ b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim el-'İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, (Beirut: Dârü'l-Minhâc, 1421/2000), 13/105.

²⁸ Muvaḥḥidüddîn Ebî Muḥammed Abdullâh b. Aḥmed b. Muḥammed İbn Ḳudâme, *el-Muḡnî*, thk. Abdullâh b. Abdulmuḥsin et-Türkî (Riyad: Dârü 'Alemlî'l-Kütüb, 1417/1997), 14/84-85.

²⁹ Mâverdî, *Edebü'l-kâdî*, 1/696; 'Abdülkerîm b. Muḥammed b. 'Abdülkerîm er-Râfiî, *el-'Azîz şerḥu'l-vecîz*, thk. 'Ali Muḥammed Muavviḍ-'Adil 'Aḥmed 'Abdülmevcûd (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1997), 12/456.

³⁰ el-Bakara 2/282; el-Hucurât 49/6; et-Talâk 65/2.

³¹ Seraḥsî, *el-Mesûsât*, 16/89; İbn Rüşd el-Cedd, *el-Beyân ve't-taḥşîl*, 9/205-206.

³² el-Ḳâdî Ebû Muḥammed 'Abdulvahhâb 'Ali b. Naşr el-Bağdâdî, *el-İsrâf' alâ nüketi mesâilil-hilâf*, thk. el-Ceyb b. Ṭâhir (Beirut: Dârü İbn Ḥazm, 1420/1999), 2/955; Seraḥsî, *el-Mesûsât*, 16/71.

³³ İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*, thk. 'Abdülazîm Maḥmûd ed-Dîb (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1428/2007), 18/476.

³⁴ Fahrettin Atar, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/67-68.

Müslüman olmalı: Devletlerarası ilişkilerde herkesin muttali olmaması gereken özel bilgiler vardır. Bu sebeple olsa gerek Hz. Peygamber, kendisinin gönderdiği ve kendisine gelen dini ve siyasi içerikli İbranicemektupları Medine’de bulunan Yahudilere tercüme ettirmemiştir. Hz. Peygamber, yabancı devletlerle olan yazışmalarında tercüman olarak çoğunlukla Zeyd b. Sâbit’i görevlendirmiştir. Bunda Zeyd b. Sâbit’in farklı dillere vukûfiyetinin yanında vahiy kâtibi olarak Hz. Peygamber’in güvenini kazanmış olmasının da etkisi vardır.³⁵ Müslüman olmayan art niyetli bir tercümanın söylenenleri kasten yanlış çevirmesi her zaman ihtimal dâhilindedir. Kaynaklarda Müslüman olmak için Hz. Peygamber’in huzuruna gelen Selmân-ı Fârisî ile Hz. Peygamber arasındaki konuşmada tercümanlık yapan bir Yahudi’nin Selmân-ı Fârisî’nin sözlerini kasten yanlış tercüme ettiği bilgisi yer almaktadır.³⁶ Hz. Peygamber’in tercüman edinme noktasındaki hassasiyetini ve gayrimüslimlerin Müslümanlara karşı genel tutumunu dikkate alan fakihler, zaruret hali dışında İslâm mahkemelerinde gayrimüslimlerin tercümanlık yapmasını caiz görmemiştir.³⁷ Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki davalarda ise tercümanın Müslüman olması şartı aranmamıştır. Nitekim Osmanlılar döneminde Rum, Sırp ve Macarların meskûn olduğu eyaletlerdeki mahkemelerde tercümanlar kendi dinlerinden görevlendirilmiştir. Sakız Adası mahkemesinde Rum bir tercüman istihdam edilmesi de bu durumu destekler niteliktedir.³⁸

Fakihlerin tercümanlık yapacak kişiler ile ilgili öne sürdükleri bu şartlar, hem ehliyet ve liyakat açısından hem de ahlaki açıdan mümkün merteye en vasıflı kişilerin vazifeyi üstlenmesini temine yöneliktir. Zira Kur’an, emanetin liyakatlı kişilere tevdi edilip insanlar arasında adaletle hükmedilmesine vurgu yapmaktadır.³⁹ Tercümanın adaletin temininde oynayacağı rol dikkate alındığında fakihlerin belirledikleri bu şartlar daha iyi anlaşılacaktır.

3. Tercümanın Gerekliği

Farklı dili konuşan insanlar arasında sağlıklı bir iletişim kurulabilmesi tarafların birbirlerinin dillerini öğrenmeleriyle veya her iki dile hâkim bir tercüman aracılığıyla mümkündür. Bünyesinde birden fazla dili konuşan toplulukları barındıran (çok uluslu yapıda olan) devletler idari, mali ve adli konularda tercümana ihtiyaç duymuştur. Devletlerarası ilişkilerde ise birden fazla yabancı dil bilen tercüman edinme ya da siyasi ilişki kurulan devletin resmi dilini bilen bir tercüman bulundurulması zorunluluk arz etmektedir. Hz. Peygamber döneminde İslâm devletinin komşusu olan Bizans ve Sâsânî devletleri Arapça bilen tercümanlar istihdam etmiştir. Hz. Peygamber de anadili Arapça olmayan topluluklara dinin tebliğ edilmesinde, fethedilen yerlerdeki halkla iletişim kurulmasında ve devletlerarası ilişkilerinde tercümana ihtiyaç duymuştur. Bu noktada Zeyd b. Sâbit ismi ön plana çıkmaktadır. Zeyd b. Sâbit’in İslâm devletinin ilişki içerisinde olduğu devletlerin ve toplulukların konuştukları dillerden Farsça, Rumca, Kıptîce ve Habeşçeyi bildiği kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁰ Ayrıca Hz. Peygamber’in Zeyd b. Sâbit’ten İbrânicemektupları Zeyd b. Sâbit’e yazdırdığı, onlardan gelen mektupları da yine Zeyd’in okuduğu bilinmektedir.⁴² Hz. Peygamber döneminde Zeyd b. Sâbit’in yanı sıra Acemce, Rumca, Habeşçe gibi yabancı dilleri öğrenen başkaları da vardı.⁴³

İslâm devletlerinde sürekli bir memuriyet olarak tercümanlığın Abbâsîlerle başladığı bilinmektedir. Abbâsîlerde Grekçe, Kıptîce, Nebâtîce başta olmak üzere çeşitli dillere hâkim tercümanlar vardı. Bunlar devletlerarası siyasi ilişkilerin yanında yabancı sanık ve davacıların muhakemelerinde sanık-davacı-hâkim arasındaki iletişimi sağlamaktaydı.⁴⁴ Osmanlılarda da benzer anlayışla tercümanlar bulundurulmuştur. Özellikle anadili Arapça olan eyaletlere resmî olarak “mahkeme tercümanları” tayin edilmiştir.⁴⁵ Mecelle ile birlikte davanın niteliğine göre mahkemede tercüman bulundurulması kanunlaştırılmıştır.⁴⁶

İslâm hukukuna göre hâkimin davalı ve davacının kullandığı dili bilmesi durumunda tercüman talep etmesine gerek yoktur. Ancak hâkim, tarafların kullandıkları dili bilmiyorsa ya da dilin inceliklerine vâkıf değilse tercüman talebinde bulunabilir.⁴⁷ Türk

³⁵ Buḥârî, “Aḥkâm”, 40; İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 14/84.

³⁶ Seraḥsî, *el-Mebsût*, 16/89.

³⁷ İbnü’l-Kâḥi, *Edebü’l-kâḫi*, 1/121; İbn Rüşd el-Cedd, *el-Beyân ve’t-taḥşîl*, 9/206; Mevşîlî, *el-İhtiyâr li ta’lîlî’l-muḫtâr*, 2/91; İbn Ferḫun, *Teḫsîratü’l-Ḥükkâm*, 1/29; Ebü’l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl et-Trablusî, *Mu’înü’l-ḥükkâm fî mâ yeterrededü beyne’l-ḥaşmeyni mine’l-aḥkâm* (Bulak: Maḫba’atü’l-Mîriyye, 1300), 16.

³⁸ Cengiz Orhonlu, “Tercüman”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 12/1, 179.

³⁹ en-Nisâ 4/58.

⁴⁰ Okıç, “Hadîste Tercüman”, 32-33; Bozkurt, “Tercüman”, 40/489.

⁴¹ Şemsü’l-Eimme Ebü Bekr Muḫammed b. Ebî Sehl es-Seraḫsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dârü’l-Mâriife, 1989), 16/89.

⁴² Ebü Abdillâh Muḫammed b. İsmâ’îl Buḫârî, *el-Câmî’u’s-ṣaḫîḫ*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Aḥkâm”, 40; İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 14/84.

⁴³ Bozkurt, “Tercüman”, 40/490.

⁴⁴ Orhonlu, “Tercüman”, 12/1, 176.

⁴⁵ Orhonlu, “Tercüman”, 12/1, 179.

⁴⁶ Örnek olarak bk. Mecelle, md. 71, 1825.

⁴⁷ Ebü’l-Hasen ‘Alî b. Muḫammed b. Ḥabîb el-Mâveridî, *Edebü’l-kâḫi* (Bağdat: Maḫba’atü’l-İrşâd, 1391/1971), 1/695; el-Cüveynî, *Nihâyetü’l-maḫlab*, 18/477; Zâfer el-Kâsımî, *Nizâmü’l-ḥukm fi’ş-şer’i’a ve’t-tarîḫi’l-İslâmî* (Beyrut: Dârü’n-Nefâis, 1412/1992), 2/424.

Ceza Muhakemesi Kanununda ise tercüman atanmasında hâkim veya savcıların tarafların ya da şahitlerin kullanmış oldukları dili bilip bilmemesi dikkate alınmamıştır. Hâkim, tarafların dili anlayıp konuşabilse de muhakeme Türkçe yapılmalıdır. Diğer bir ifadeyle Türkiye’de muhakeme dili Türkçedir. Bu sebeple sanık, mağdur ya da şahitler Türkçeye vâkıf değil iseler ya da bunların işitme ve konuşma gibi engelleri varsa kovuşturma aşamasında mahkeme; soruşturma aşamasında ise hâkim ya da Cumhuriyet savcısı tercüman ataması yapar.⁴⁸ Ayrıca sanığın mahkemede kullanılan dili anlayıp konuşabilmesi durumunda anadilinin farklı olduğu gerekçesiyle bir başka dilde savunma yapmak için tercüman talebinde bulunamayacağı ifade edilmektedir.⁴⁹

Modern çağda bireysel ilişkiler, ülke sınırlarını aşmış durumdadır. Bunun yanında neredeyse her ülkede farklı ırklardan, farklı dili konuşan insanlar bir arada yaşamaktadır. Bunlardan bir kısmı savaş, iç çatışma, doğal afetler gibi zorunlu sebeplerle ülkesini terk etmişken bir kısmı da eğitim ve çalışma amacıyla başka bir ülkeye geçici ya da daimi olarak yerleşmiştir. Bu durum, bulunduğu ülkenin hukuk sistemine ve ülkede konuşulan dile yabancı olanlar açısından özellikle yargılama durumu söz konusu olduğunda tercüman ihtiyacını zorunlu hale getirmektedir. Hâlihazırda muhakeme esnasında tercümandan yararlanma bir hak olarak kabul edilmiş olup ulusal kanunlarla ve uluslararası sözleşmelerle garanti altına alınmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Adil Yargılanma Hakkı başlığı altında kendisine herhangi bir suç itham edilen kişinin suçlamanın niteliği ve sebebinden en kısa sürede, anladığı dilde ve ayrıntılı olarak haberdar edilme hakkının olduğu; sanığın mahkemede kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde ise ücretsiz olarak tercüman yardımından yararlanma hakkına sahip olduğu karara bağlanmıştır.⁵⁰ Türk hukuk sisteminde sanığın tercümandan yararlanma hakkı 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nun Tercüman Bulundurulacak Haller başlığı gerekli hallerde hem sanık için hem de şüpheli, mağdur ve tanıklar için tercüman bulundurulmasını hükme bağlamıştır. Buna göre sanık veya mağdur, meramını anlatabilecek ölçüde Türkçe bilmiyorsa mahkeme tarafından atanacak bir tercüman aracılığıyla duruşmadaki iddia ve savunmaya ilişkin esaslı noktalar tercüme edilir. Aynı durumdaki mağdur ve tanıklar için de tercüman bulundurulması gerekmektedir.⁵¹ Türk Ceza Muhakemesi Kanununun ilgili maddeleri Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin 6/3-(e) hükmü ile paralellik arz etmektedir.⁵²

4. Tercümanın Hukuki Statüsü

Hâkimin davalılardan ya da şahitlerden herhangi birinin konuştuğu dili anlamadığı zaman tercüman yardımı almasının zorunlu olduğu noktasında fakihler ittifak halindedir.⁵³ Tartışma daha çok tercümanın statüsü hakkındadır. Yukarıda ifade edildiği üzere bazı fakihler tercümanlığı şahitlik hükmünde kabul etmişlerdir. Bunun doğal sonucu olarak tercüman, şahitte aranan şartları taşımalıdır. İlaveten davanın niteliğine göre mahkemede birden fazla tercüman bulundurulması gerekebilmektedir. Bir grup fakih ise tercümanlığı haber verme ile aynı statüde kabul ederek muhakeme sırasında liyakat sahibi adil bir tercümanın bulunmasını yeterli görmüşlerdir.⁵⁴ Bu kabullerden her birinin İslâm muhakeme hukukunda farklı sonuçları vardır.

Türk hukuk sisteminde tercümanın hukuki statüsü netlik kazanmış değildir. Tercümanlara ceza muhakemesinde zabıt kâtipleri, kolluk memurları, şahitler ve mahkemece tayin edilen bilirkişiler gibi ikinci derece sülhler arasında yer verildiği görülmektedir. 1412 sayılı eski (mülga) Ceza Muhakemeleri Kanununun tercümanı tanıklara veya bilirkişilere benzetmesi eleştiri konusu yapılmaktaydı. Ancak yakın tarihli Yargıtay kararlarında da bu anlayışın devam ettirildiği görülmektedir. Oysa mahkemede görüşüne ve bilgisine müracaat edilen bilirkişi, teknik bilgisiyse muhakemeye katkı sağlamaktadır. Tercüman ise dil farklılığı ya da konuşma özü gibi bir sebeple davacı, davalı veya şahitlerle mahkeme heyeti arasındaki iletişimi sağlamaktadır. Bu iletişimin kurulması sırasında tercümana, tercüme doğru yapacağına dair yemin verdirilmesi ya da tercümanlığa başlarken yapmış olduğu yeminin hatırlatılması, tercümanın bilirkişiye benzetilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Zira Ceza Muhakemeleri Kanununda tercümanın yemin etmesine yönelik açık bir hüküm bulunmamaktadır.⁵⁵

4.1. Tercümanın Haberci Hükmünde Olduğu Görüşü

Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf’a göre tercümanın mahkemede üstlenmiş olduğu görev haber vermekten ibarettir. Bu sebeple farklı

⁴⁸ CMK, md. 202.

⁴⁹ Ümit Beyoğlu, “AİHM İçtihatları Işığında Tercümandan Yararlanma Hakkı”, *TAAD* Yıl: 9, Sayı: 34 (Nisan 2018), 289-290.

⁵⁰ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 6/3 (a,e). Sözleşmenin tam metni için bkz. https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf. Erişim Tarihi 22/07/2022.

⁵¹ Ceza Muhakemesi Kanunu, Resmî Gazete 25673 (17/12/2004), Kanun No. 5271, md.202/1-3.

⁵² Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 6. <https://www.yargitay.gov.tr/documents/AIHM.pdf> (Erişim 20 Aralık 2022).

⁵³ el-Mâverdi, *Edebü’l-kâdî*, 1/696; el-Cüveynî, *Nihâyetü’l-matlab*, 18/476; Kâdî ‘Abdulvahhâb, *el-İsrâf*, 2/957; Serahşî, *el-Mebsût*, 16/89; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/84; İbn Ferhûn, *Tebşîratü’l-hükkâm*, 1/29.

⁵⁴ ‘Abdülkerîm Zeydân, *Nizamu’l-kadâ fi’ş-şer’ati’l-İslâmiyye* (Ammân: Müessesetü’r-Risâle, 1409/1989), 143.

⁵⁵ Beyoğlu, “AİHM İçtihatları Işığında Tercümandan Yararlanma Hakkı”, 299-300.

dilleri konuşan hâkim-davacı-davalı arasında iletişimi sağlayacak tek tercümanın varlığı davanın görülmesi için yeterlidir. Ancak iki kişinin bulunması ihtiyata daha uygundur.⁵⁶ Bir rivayette Ahmed b. Hanbel'in ve İbn Münzir'in de bu görüşte olduğu ifade edilmektedir.⁵⁷ Muhakeme sırasında bir adet tercümanın varlığını yeterli görenlerin temel delilleri/gerekçeleri şunlardır:

Hz. Peygamber, Yahudilerle yapılan görüşmeler ve yazışmalar için Medine'de bulunan Yahudiler arasından birini görevlendirmeyip bu iş için Zeyd b. Sâbit'i tercih etmiştir. Zeyd b. Sâbit'in tek başına yapmış olduğu tercümanlığın Hz. Peygamber tarafından kabul edilmesi, adil bir tercümanın sözünün makbul olduğunu göstermektedir. Buna kıyasla bazı fakihler yargılama alanında gerekli şartları taşıyan bir (adet) tercümanın bulunmasını yeterli bulmuşlardır.⁵⁸

Toplumda tercümanlık yapabilecek seviyede ikinci bir dile hâkim kişilerin bulunması her zaman mümkün değildir. Mevcut kişiler de mahkemede görev almak istemeyebilir. Bu durum dikkate alınarak mümkün olan en az sayıda kişiyle muhakemenin yapılması gerekmektedir. Ayrıca tercümanlık işi ilim yoluyla elde edilmektedir. Bu da tercümanlığın şahitlikten farklı bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir.⁵⁹

Yabancı sanık, davacı ya da şahitlerin bulunduğu bir davada hüküm verilebilmesi için bir kişinin tercümanlık yapmasını yeterli kabul edenlere göre şahitlikteki sayı şartı taabbudi olup ikrâr ve ihbâr gibi durumlar buna kıyas edilemez. Bu anlayışın bir sonucu olarak Ebû Hanife kazf, hırsızlık ve içki içme suçunun sabit olabilmesi için zanlının ikrarını tekrarlamasını şart koşmamıştır. Zina suçunun ikrarla ispatı için ikrarın dört defa tekrarlanmasının gerekli görülmesi ise şahitliğe kıyasla elde edilmiş bir hüküm olmayıp sünnetle sabittir.⁶⁰

Tercümanın haberci hükmünde olduğunun bir başka delili ise tercümanın hükme etkisiyle alakalıdır. Tercüme, tek başına hüküm gerektirecek bir delil olmayıp hâkimin adil bir muhakeme yapmasına yarayan bir vasıtaadır. Diğer bir ifadeyle tercüme, bir tür haber verme yoludur. Buna göre tek kişinin yapmış olduğu tercümeyle âdil bir muhakeme imkânı varsa bununla yetinmekte bir sakınca olmamalıdır.⁶¹

4.2. Tercümanın Şahit Hükmünde Olduğu Görüşü

Hanefilerden İmâm Muhammed,⁶² Mâlikîler,⁶³ Şâfîliler⁶⁴ ve genel olarak Hanbelîler⁶⁵ muhâkeme esnasında yapılan tercümanlığı şahitlik gibi telakki etmiştir. Hanefilerin dini konularda tek kişinin haber vermesiyle amel etmeye kıyasla mahkemede tek kişinin tercümanlık yapmasını yeterli görmelerini eleştiren İbn Kudâme, bu ikisi arasında kıyas yapılmasını hatalı bulmaktadır. Mahkemede birbirinden davacı olan hasımlar bulunmakta ve bunlardan her biri kendi haklılığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Oysa dinî konularda böyle bir durum söz konusu değildir. Bu sebeple İbn Kudâme'ye göre tercümanın haberciye kıyaslanması doğru bir yaklaşım değildir.⁶⁶

Tercümanlığı bir tür şahitlik olarak kabul eden fakihler, tercümanın şahitlerin sahip olması gereken nitelikleri haiz olmasını şart koşturmuştur. Bunun doğal sonucu olarak sayı ve adalet şartının yanında, zina dışındaki had ve kısas davalarında tercümanlık yapacak en az iki hür erkeğin bulunması gerekli görülmüştür.⁶⁷ Zina suçu ise ispat açısından diğer suçlardan farklı değerlendirilmiştir. Zira İslâm hukukunda zina suçunun ispatı için şart koşulan şahit sayısı diğer suçların ispatında şart koşulandan daha fazladır. Fakihlerin çoğunluğu ilgili nasları⁶⁸ dikkate alarak bu suçun şahitler yoluyla ispatı için zina eylemini açıkça gören en az dört erkeğin şahitliğini gerekli görmüştür.⁶⁹ Tercümanlığı şahitlik hükmünde kabul eden bazı fakihler de zina davalarında tercüman

⁵⁶ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 16/89.

⁵⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 14/84.

⁵⁸ Ebû Bekr er-Râzî el-Ceşşâs, *Şerhu muhtaşari't-Tahâvî*, thk. Zeyneb Muhammed Hasan (Beyrut: Dârü'l-Beşâir'l-İslâmiyye, 1431/2010), 8/37; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 14/84; Fahd b. Nâfil eş-Şağîr, *el-İsti'âne bi ehli'l-hibra fi'l-kağâ* (Suudi Arabistan: Vizâratü't-Ta'lim, ty.), 136.

⁵⁹ Şağîr, *el-İsti'âne bi ehli'l-hibra fi'l-kağâ*, 136.

⁶⁰ 'Alâuddîn Ebî Bekr b. Mes'ûd Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i'i fi tertibi's-şerâ'i'i* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'Arabî, 1974), 7/50.

⁶¹ Ceşşâs, *Şerhu muhtaşari't-Tahâvî*, 8/37; eş-Şağîr, *el-İsti'âne bi ehli'l-hibra fi'l-kağâ*, 136.

⁶² Serahsî, *el-Mebsût*, 16/89.

⁶³ Kâdî 'Abdulvahhâb, *el-İşrâf*, 2/957; Heyet, "Tercüme", *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 11/175.

⁶⁴ Mâverdî, *Edebül-kâdî*, 1/695; el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-Kebîr*, 16/177; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/400.

⁶⁵ Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevzî, *e't-Turukü'l-hükmiyye fi's-siyâseti's-şer'iyye*, thk. Nâyif b. Ahmed el-Hamed (Cidde: Dârü 'Alemlî-Favâid: 1428), 1/346; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 14/84.

⁶⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 14/84.

⁶⁷ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 16/177; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/400; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 14/85; Zeydân, *Nizamu'l-kağâ*, 143-144.

⁶⁸ en-Nisâ 4/15; en-Nûr 24/4, 13.

⁶⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 14/125; İbn Ferhûn, *Teşvîrâtü'l-hükkâm*, 1/225. Cumhurdan farklı olarak Atâ b. Ebî Rebâh ve Hammâd b. Ebî Süleymân'ın üç erkek ve iki kadının şahitliğiyle de zina suçunun sabit olacağı kanaatinde oldukları nakledilmektedir. İbn Kudâme, *el-Muğni*, 14/126.

kullanılması halinde adalet sahibi ve hür dört erkeğin tercümanlık yapmasını şart koşmuştur. Ancak diğer davalarda olduğu gibi zina davalarında da şahitlik şartlarını haiz iki erkeğin tercümanlık yapmasını yeterli gören fakihler de vardır.⁷⁰

Tercümanlığı haber verme olarak kabul eden fakihler, kadınların mahkemelerde tercümanlık yapmasında bir sakınca görmemişlerdir.⁷¹ Şâfiîler ile ayrıntıda bazı farklılıklar olmakla birlikte Hanbelîler ise kadınların ceza davalarında ve nikâh akdinin kuruluşu esnasında tercümanlık yapamayacağını ifade etmişlerdir. Alım-satım, kira, rehin, muhayyerlik gibi borçlar hukukunu ilgilendiren davalarda ise şahitlik şartlarını taşımaları koşuluyla kadınların tercümanlık yapmasında herhangi bir sakınca görülmemiştir.⁷² Tercümanlık noktasında mezheplerin kadın-erkek arasında ayırım yapması onların şahitlik ile ilgili kabullerine dayanmaktadır. Daha çok Şâfiî fakihlerin sistemleştirdiği bakış açısına göre kadınların şahitliği ilke olarak makbul değildir. Mali konularda şahitliklerinin kabul edilmesi ise istisnai bir durum olup zaruret gerekçesine dayanmaktadır. Hanefilerin bakış açısına göre ise asıl olan kadınların şahitliğinin kabul edilmesi olup bazı konularda şahitliklerinin kabul edilmemesi istisnai bir durumdur. Zira şahitlik ehliyeti müşahede, anlayıp kavrama ve zamanı geldiğinde eda yeteneğine bağlıdır. Bu yetenek erkeklerde olduğu gibi kadınlarda da mevcuttur.⁷³

Tercümanlığın şahitlik mesabesinde kabul edilmesinin bir başka yansıması da usûl ve fûru arasındaki tercümanlıkta görülmektedir. İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre ana-babanın ve çocukların birbirleri lehine yapmış oldukları şahitlik geçerli değildir. Usûl ve fûru arasındaki bağ, doğal olarak, şahitlikte bir töhmet kaynağıdır. Şahitlerin ve mahkemenin ise her türlü töhmetten uzak olması gerekmektedir.⁷⁴ Tercümanlığı şahitlik hükmünde kabul eden fakihler, töhmete engel olma maksadıyla usûl ve fûrudan herhangi birinin diğeri için mahkemede tercümanlık yapmasını doğru bulmamıştır.⁷⁵ Aralarında usul-fûruu bağı olmayan akrabaların birbiri lehine yapmış oldukları şahitlik geçerli olduğu gibi tercümanlık da geçerlidir.

Mahkemede yapılan tercümanlığı şahitlik hükmünde kabul eden Şâfiî fakihler, hâkimin sözlerinin davalılara aktarılmasını/tercümesini ise haber verme olarak değerlendirmişlerdir. Bu sebeple hâkimin söylediklerini yabancı davalılara aktaran bir adet tercümanın varlığı yeterli görülümüştür. Bu tercümanın hür olma zorunluluğu da yoktur.⁷⁶

Zeydân, tercümenin yapılacağı her iki dile hâkim, adalet sahibi bir tercümanın mahkemede yapacağı tercümanlığın yeterli olduğunu ifade etmektedir. Tercümanın hukuki statüsü etrafında oluşan görüşler ve bu görüşlerin delilleri değerlendirildiğinde tercümenin haber verme olarak kabul edilmesi tercihe şayan görünmektedir. Tercümanlığın yapılacağı her iki dile hâkim, güvenilir, adalet sahibi bir kişinin tercümanlığı ile mahkemede hüküm verilebilir. Tercümanın yaptığı iş davacı, davalı ve hâkim arasındaki iletişimi sağlamaktan ibarettir. Bu itibarla tercümanın kadın ya da erkek olması arasında da fark olmamalıdır.⁷⁷

5. Tercümanın Muhakemeye Katkısı

Adalet, Kur'an ve sünnetin üzerinde ısrarla durduğu kapsamlı bir ilkedir. İslâm'ın adalet anlayışı kişinin kendi nefsiyle olan ilişkisinden başlayarak toplumun diğer üyelerini hatta tüm canlıları kapsayacak niteliktedir. Muhakeme hukukunda adaletle hükmetmek hâkime yüklenen büyük bir sorumluluktur. Muhakeme edilen kişi açısından ise adil yargılanma bir haktır.⁷⁸ Nasslarda mutlak olarak adaleti emreden ayetlerin muhakeme sürecini de kapsadığı açıktır. "Ey iman edenler! Allah için hakta ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun... Adaletli olun; bu takvaya daha uygundur." (el-Mâ'ide 5/8), "Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı... emreder" (en-Nahl 16/90) vb. ayetler örnek olarak zikredilebilir. İnsanlar arasında adil davranma ve davaları adalet üzere hükme bağlama Hz. Peygamber'in asli vazifeleri arasındadır. Kur'an bu durumu "...De ki: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda adil davranmam emredildi..." (eş-Şûrâ 42/15) şeklinde beyan etmektedir. Hz. Peygamber'in durumunu anlatan bu âyetler tüm insanlar için özellikle de hâkimler için genel bir kural mesabesindedir.⁷⁹ Bir başka ayette ehl-i kitabın Hz. Peygamber'i hâkim ve hakem olarak seçip seçmemekte özgür oldukları gibi Hz. Peygamber'in de onların bu taleplerini kabul edip etmeme noktasında serbest olduğu anlatılmakta; Hz. Peygamber'in bu görevi kabul etmesi halinde adaletle hükmetmesi

⁷⁰ Mâverdî, *Edebü'l-kâdî*, 1/695; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/400; Serahsî, *el-Mesûlât*, 16/114; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/85; Râfi'î, *el-'Azîz şerhu'l-vecîz*, 12/456.

⁷¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/85; Zeydân, *Nizamu'l-kağâ*, 144.

⁷² Mâverdî, *Edebü'l-kâdî*, 1/697; el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 16/177; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/85; Râfi'î, *el-'Azîz şerhu'l-vecîz*, 12/456; el-'İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 13/105.

⁷³ H. Yunus Apaydın, "Şahit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/280.

⁷⁴ Serahsî, *el-Mesûlât*, 16/121; Kâsânî, *Bedâ'ü's-sanâ'î fi tertibi's-şerâ'î*, 6/272; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li ta'lîl'l-muhtâr*, 2/147; Hüsamüddîn b. Sadrî-Şehîd 'Umar b. 'Abdülazîz b. Mâze el-Buhârî el-Hanefî, *Şerhu edebi'l-kâdî li'l-Haşşâf*, thk. Muhyî Hilâl Serhân (Bağdat: ed-Dârü'l-'Arabiyye, 1398/1978), 4/410-411.

⁷⁵ Mâverdî, *Edebü'l-kâdî*, 1/697; el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 16/177; el-Kâsımî, *Nizâmü'l-hukm*, 2/424.

⁷⁶ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 16/178.

⁷⁷ Zeydân, *Nizamu'l-kađâ*, 144.

⁷⁸ Kâsımî, *Nizâmü'l-hukm*, 1/93.

⁷⁹ Kâsımî, *Nizâmü'l-hukm*, 1/94.

emredilmektedir.⁸⁰ Kur'an ve Sünnet'in belirlemiş olduğu ilkeler dâhilinde hâkimler, davanın tarafları arasında ayırım yapmaksızın hüküm vermekle yükümlüdür. Mahkemelerin temel hedefi adaletin tesisidir. Hatta adaletin tesisi imandan sonra en üstün meziyetlerden biri olarak kabul edilmiştir.⁸¹ Hâkimden beklenen de adaletle hükmetmesidir. Bu husus Mecelle'de "Hâkim beyne'l-hasmeyn adl ile me'mûrdur"⁸² şeklinde ifadesini bulmuştur.

5.1. Tercüman Yargılamada Fırsat Eşitliği Sağlar

Muhakemede eşitlik esastır. İslâm hukukuna göre mahkeme önünde en sade vatandaştan devlet başkanına kadar herkes eşittir. Haklı olma noktasında kişinin dini, dili, nesebi, makam ve mevki belirleyici olmadığı gibi kişi, bu özellikleri dolayısıyla haksızlığa da uğratılmaz. Adalet ve eşitlik muhakeme hukukunun en önemli ilkeleri arasında yer alır.⁸³ Bunu vurgulayan pek çok âyet vardır. "Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder..."⁸⁴ âyeti bunlardan biridir. Kur'an'ın doğrudan ya da dolaylı olarak insanlar arasında adaletle hükmetmeye yaptığı vurguyu bizzat tatbik eden Hz. Peygamber,⁸⁵ hâkimlerin taraflara eşit davranması noktasında şöyle buyurmaktadır: "Sizden biriniz insanlar arasında hüküm vermekle görevlendirildiğiniz zaman onlara tavryla, işaretiyle ve oturuşuyla eşit davranın, sesini taraflardan birine yükseltmesin."⁸⁶ Hz. Peygamber'in bu ikazından hareketle hâkimin taraflardan birine gözüyle ya da başıyla işarette bulunma, gülümseme, mahkeme salonuna geldiğinde ayağa kalkma, gizlice veya diğer tarafın bilmediği bir dille konuşma gibi töhmete ve sû-i zanna sebebiyet verebilecek davranışlardan uzak durması gerektiği sonucuna varabiliriz.⁸⁷ Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye gönderdiği mektupta yer alan "...Duruşmada taraflara verdiğiniz yer ve duruşma sırasındaki bakışlarında insanlara eşit davran ki eşraftan olan kendisini kayırbileceğin beklentisine kapılmasın, zayıf olanlar da adaletinden ümit kesmesin..."⁸⁸ şeklindeki sözleri de zengin-fakir, güçlü-zayıf ayırımı yapmaksızın hâkimin yargılama sırasında davacı ve davalıya eşit davranmasının gereğine vurgu yapmaktadır. Hz. Ömer'in "Müslümanlar" yerine "insanlar" tabirini kullanması muhakeme usulünde Müslümanlarla gayrimüslimlerin, İslam ülkesi vatandaşları ile yabancıların eşit ve adil yargılanma hakkına sahip olduklarına işaret olarak anlaşılabilir.⁸⁹

5.2. Tercüman Yardımıyla Yabancı Davacı İddiasını ve Delillerini Ortaya Koyar

Mahkemeye intikal eden bir davada temel olarak bir hak talep eden ya da uğramış olduğu haksızlığın giderilmesini isteyen davacı; bu kişinin ileri sürdüğü iddia ve haksızlık yaptığı gerekçesiyle aleyhine dava açılan davalı bulunur. Davacının daima haklılığı söz konusu olmadığı gibi davalı da her zaman haksız değildir. Bu sebeple mahkeme hem iddia makamında olan davacının ileri süreceği delilleri dikkate alacak hem de varsa davalının aleyhindeki iddiayı reddetmesini haklı gösteren sebepleri dinleyecektir.⁹⁰

İslâm hukuk doktrininde davaların nasıl görüleceği, iddia ve karşı iddiaların ne şekilde cevaplanacağı, deliller ve ispat yükü, delillerin öncelik ve üstünlüğü, tarafların çelişkili beyanları karşısında sergilenen tutum vb. konularda zengin bir literatür vardır. İddianın ispatı ve davalının savunma hakkı, muhakemenin iki önemli parçasını oluşturur. Hukuken yetkili kişi ya da doğrudan hak sahibi tarafından mahkemeye intikal ettirilen davanın gerekli şartları taşınması durumunda iddianın tavihi, delillerin ibrazı ve savunma hakkının kullanımı için taraflar karşı karşıya getirilir. Muhakeme esnasında hâkim ilk sözü davacıya verir ve ondan davasını anlatmasını ister. Davacının iddiası daha önceden yazılı olarak mahkemeye iletilmiş ise bu iddianın davalı ve şahitler huzurunda yeniden okunması sağlanır ve içerik davacıya tasdik ettirilir. Davalı, hakkındaki iddiaları kabul ettiğinde hâkim bu ikrarla davayı hükme bağlar. Davalı, hakkındaki iddiaları inkâr ettiğinde ise davacıdan iddiasını somut

⁸⁰ el-Mâide 5/42.

⁸¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/59-60.

⁸² Mecelle md. 1799.

⁸³ 'Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm* (Beyrut: Dârü 'Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003), 4/594-595; Kâsımî, *Nizâmü'l-hukm*, 2/495-496.

⁸⁴ en-Nisâ 4/58.

⁸⁵ Uygulama örnekleri için bk. el-Kâsımî, *Nizâmü'l-hukm*, 1/96-98.

⁸⁶ Ali b. Umar ed-Dâre Kutnî, *Sünenü'd-Dâre Kutnî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 5/366.

⁸⁷ Benzer değerlendirme için bkz. 'Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm*, 4/594-596; Kâsımî, *Nizâmü'l-hukm*, 2/495; Muhammed Faruk en-Nebhan, *İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, trc. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1980), 166, 591; Zeydân, *Nizamu'l-kağâ*, 136-137.

⁸⁸ Mektubun metni için bk. ed-Dâre Kutnî, *Sünenü'd-Dâre Kutnî*, 5/367-370; Serahsî, *el-Mebsût*, 16/60-65; Kâsımî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î fi tertibî's-şerâ'î*, 7/9; Kâsımî, *Nizâmü'l-hukm*, 2/440-442.

⁸⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/61; Muhammed Dîyâüddîn el-Rayes, *en-Nazariyyâtü's-siyâseti'l-İslâmiyye* (Kahire: Dârüt-Türâs, t.y.), 328-329; Ali Himmet Berki, *İslâm Şeriatinde Kaza (Hüküm ve Hâkimlik) Tarihi ve İftâ Müessesesi* (Ankara: Yargıoğlu Matbaası, 1962), 27; Abdüsselâm Arı, "Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 91-92.

⁹⁰ Zeydân, *Nizamu'l-kağâ*, 105-106; Fahrettin Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 193-195.

delillerle ispat etmesi istenir.⁹¹ Delilden maksat çoğunluğa göre şahitlerdir.⁹² İslâm hukukçuları arasında böyle bir kanaatin oluşmasında, nasslarda şahitliğe yapılan vurgunun⁹³ ve şahitliğin ilk dönemlerden itibaren en yaygın ispat vasıtası olmasının etkisi göz ardı edilemez. Mahkemede davacı genellikle mevcut durumun aksini iddia eden kimse makamındadır. Bu sebeple kendisinden iddiasını ispat edecek delil ya da deliller ikame etmesi beklenir. Davalıya düşen ise yemin etmektir.⁹⁴ Zira davalı inkâr eden konumundadır ve kendisinden olumsuzluğun ispatı istenmemektedir. Mecelle’de bu durum “*Beyyine hilâf-ı zâhiri isbat için ve yemin aslı ibkâ içündür.*”⁹⁵ şeklinde ifadesini bulmuştur. Hâlihazırdaki durum davalıyı desteklediği için zayıf taraftan kuvvetli delil, kuvvetli taraftan zayıf delil talep edilmektedir.⁹⁶

Davacı, delillerini mevcut durumu değiştirmek veya yeni bir durum/olay ortaya koymak için sunar. Hâlihazırdaki durumun değişmesi davacının iddiasını ispat edecek deliller ikame etmesine ve bu delilleri uygun bir tarzda mahkemeye sunmasına bağlıdır. Davacının mahkemede geçerli olan dilin inceliklerine vâkıf olmaması halinde hakkı olana erişememe veya uğramış olduğu haksızlığı giderememe durumu ortaya çıkabilecektir. Davacının dil yetersizliği dolayısıyla hak kaybına uğraması ise İslâm’ın adalet anlayışıyla bağdaşmaz. Nitekim Hz. Peygamber, insanların mahkeme önünde delillerini ortaya koyma noktasındaki farklılığını kendisi üzerinden şöyle ifade etmiştir: “*Ben bir beşerim. Sizler benim huzurunda davalıyorsunuz. Belki biriniz delilini diğerinden daha iyi ifade eder, ben de buna göre hüküm veririm. Kardeşinin hakkı olduğu halde kimin lehine bir şeyi hükmedersen sakın onu almasın. Zira ben onun lehine ancak ateşten bir parça hükmetmiş olurum.*”⁹⁷ Hz. Peygamber’in bu ifadeleri aynı dili konuşan insanların delillerini ortaya koyma noktasındaki farklılığına ve taraflar arasındaki çekişmelerin karara bağlanmasında ortaya konulan delillerin belirleyici olduğuna işaret etmektedir. Olaya mahkemenin diline yabancı olan davacı açısından bakıldığında, davacının dil eksikliği sebebiyle hak kaybına uğramaması için mahkemelerin gerektiğinde tercüman kullanması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.3. Tercüman Yardımıyla Davalı, Hakkındaki Suçlamalardan Haberdar Olur ve Savunmasını Yapar

Çekişmeli iki tarafın bulunduğu bir davada, davacının tek taraflı iddiasına dayanarak hüküm verilemez. Davanın diğer tarafında yer alan davalının da hakkındaki iddia ve isnatlara cevap vermesi ve kendisini savunması beklenir. Bunun için hâkim, belirlenen zamanda mahkemeye gelmesi için davalıya usulüne uygun olarak tebligatta bulunur. Davalının hakkındaki iddiaları yanıtlamak için mahkemeye gelmesi bir sorumluluk, kendisini savunması ise bir haktır.⁹⁸ Davacının ya da mahkemenin iddialarından haberdar olan davalı, bu iddiaları kabul ettiğinde hâkim, hüküm için yeterli araştırmayı yapmışsa davayı sonuçlandırır.⁹⁹ Ancak davalının hakkında yapılan suçlamaları reddetmesi mümkündür. Bu durumda hâkim, davacının delillerini ve varsa mahkemenin somut delillerini talep ederek yargılamaya devam eder.¹⁰⁰ Sanığın da isnat edilen suçlamalara karşı kendini savunma hakkı vardır. Sanık, davacının ortaya koymuş olduğu delillerin geçersizliğini ispat edebilir ya da karşı delil sunabilir. Delilsiz ithamların mahkûmiyete dönüşmemesi için sanığın savunma hakkını kullanması adaletin gereğidir.¹⁰¹

İslâm muhakeme hukukunda asıl olan, savunmanın bizzat sanık tarafından yapılmasıdır. Ancak sanığın dilsiz olma ya da mahkemede kullanılan dili bilmeme gibi bir mazereti varsa bir yardımcıya ihtiyaç duyulacaktır. Sanık dilsiz ise işaret dilini bilen bir uzman;¹⁰² mahkemede kullanılan dile yabancı ise davalının niteliğine göre tercüman ya da tercümanlar bulundurulması gerekecektir.¹⁰³ Sanığın kendini savunması için uygun ortam oluşmadığında şartlar sağlanıncaya kadar yargılamanın ertelenmesi gerekir. Bu erteleme davalının hızlı sonuçlandırılması ilkesinin ihlali anlamında olmayıp adil bir hüküm için gereken

⁹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 17/28-29; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 14/123; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’i fi tertibi’s-şerâi’i*, 6/225; Mecelle, md. 1816-1817.

⁹² Kâdî ‘Abdulvahhâb, *el-İsrâf*, 2/959; Serahsî, *el-Mebsût*, 16/112; Mevşîlî, *el-İhtiyâr li ta’lîl-i muhtâr*, 2/139.

⁹³ Örnek için bk. *el-Bakara* 2/282; *en-Nisâ* 4/6, 15, 135; *en-Nûr* 24/2, 4, 8, 13.

⁹⁴ Zeydân, *Nizamu’l-kađâ*, 106-107.

⁹⁵ Mecelle md. 77.

⁹⁶ Vehbe Zuḥaylî, *Vesâilü’l-isbât fi’ş-şer’ati’l-İslâmiyye fi’l-muâmelâti’l-medeniyye ve’l-aḥvâlî’s-şahşiyye*, (Şam-Beyrut: Mektebetü Dâri’l-Beyân, 1402/1982), 680-681; Arı, “Hz. Ömer’in Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi”, 63.

⁹⁷ Buḥârî, “Aḥkâm”, 20; Müslim, “Aḥdiyye”, 4.

⁹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 17/29-30.

⁹⁹ Zeydân, *Nizamu’l-kağâ*, 140; Mecelle, md. 1817: Müddeâleyh ikrâr ederse hâkim anı ikrarıyla ilzâm eder ve eğer inkâr ederse hâkim müddeiden beyyine ister.”

¹⁰⁰ Zeydân, *Nizamu’l-kađâ*, 140-141.

¹⁰¹ Tâhâ C. ‘Alvânî, “İslâm’da Sanık Hakları (II)”, çev. F. Mehveş Kayan, *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (Yaz 1416/1995), 81.

¹⁰² ‘Ali Ḥaydar, *Dürerü’l-ḥükkâm şerḥu mecelleti’l-aḥkâm*, 1/70. Mecelle’de Hanefilerin görüşüne uygun olarak dilsizin bilinen işaretleri muamelat alanında geçerli kabul edilmiş, şüphe ile hadlerin düşürülmesi ilkesi göz önüne alınarak hadler noktasında dilsizin ne işareti ne de yazısı itibara alınmıştır. Çoğunluğa göre ise dilsizin bilinen işaretleri ve yazısı konuşma mesabesinde olup fıkḥın her alanında bununla hüküm verilmesi gerekmektedir. Bk. Kâdî ‘Abdulvahhâb, *el-İsrâf*, 2/972; İbn Ferḥun, *Tebşirâtü’l-ḥükkâm*, 2/81-82.

¹⁰³ Kâdî ‘Abdulvahhâb, *el-İsrâf*, 2/957; Mâverdi, *el-Ḥâvi’l-kebir*, 16/177; Serahsî, *el-Mebsût*, 16/89; Şîrâzî, *el-Mühzebe*, 3/400; Heyet, “Tercüme”, *el-Mevsû’ati’l-fikhiyye*, 11/175.

çabayı göstermeye yöneliktir. Mahkeme, davacının ve davalının sunmuş olduğu delilleri karşılaştırarak gerçeği ortaya çıkaracaktır. Yargılamanın asıl hedefi de budur.¹⁰⁴

Sanığın tercümandan yararlanma hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde "Bir suç ile itham edilen herkes aşağıdaki asgari haklara sahiptir: a) Kendisine karşı yöneltilen suçlamanın niteliği ve sebebinden en kısa sürede, anladığı bir dille ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek;... e) Mahkemede kullanılan dili anlamadığı veya konuşmadığı takdirde bir tercümanın yardımından ücretsiz olarak yararlanmak"¹⁰⁵ şeklinde düzenlenmiştir. Buna göre mahkemede kullanılan dili anlamayan, konuşamayan veya anlamakla birlikte bu dille meramını anlatmakta yetersiz kalan sanığa tercüman yardımının sunulması davalı/sanık açısından hakkında yapılan suçlamaların niteliğini ve sebeplerini tam olarak öğrenme, tercüman yardımıyla savunmasını hazırlayıp mahkemeye sunma, kendini bizzat ya da bir başkasının yardımıyla savunma imkânı demektir. Mahkemede kullanılan dili anlayamayan ya da konuşamayan sanık, tercüman yardımı almamış ise yargılamanın her aşamasında bulunmuş olsa dahi mahkemede hazır bulunmamış, giyaben yargılama yapılmış gibidir. Adil yargılanma hakkı kapsamındaki diğer haklarla olan yakın ilişkisi sebebiyle tercümandan yararlanma hakkı hem medeni hukuk davalarında hem de ceza hukuku davalarında önemli bir hak olarak görülmektedir.¹⁰⁶

5.4. Tercüman Yardımıyla Hâkim, Dava Konusunun İnceliklerine Muttali Olur

İslâm hukukunda müddei, iddiasını ispatlamakla sorumludur. Davalıya düşen ise yemin etmektir. Bu ilke, beyyinenin davacıya yeminin davalıya ait olduğunu bildiren hadîse dayanmaktadır.¹⁰⁷ Ancak tüm davalarda sürecin bu şekilde işlediği söylenemez. Bazı davalarda isabetli bir hükme ulaşabilmek için delillerin toplanması ve değerlendirilmesi aşamasında hâkimin ve yardımcı mahkeme görevlilerinin rolü daha ön plana çıkabilmektedir. Davayı hükme bağlamadan önce hâkim, tarafların iddialarını ve delillerini incelemeli; muhakeme esnasındaki sözlerini dikkatlice dinleyip tam olarak anlamalıdır. Davacı, iddiasını ve delillerini sunarken kendi haksızlığını ortaya koyacak ifadeler kullanabilir;¹⁰⁸ davalı da savunma esnasında hakkındaki suçlamaları ikrar anlamına gelecek beyanda bulunabilir. Davalının suçlamayı kabul etmesi durumunda davacıdan iddiasını ispat için delil getirmesi istenmeyecek, ikrar ile muhakeme sonuçlanmış olacaktır.¹⁰⁹ Ancak bazı davalarda sırf sanığın ikrarı dikkate alınarak hüküm verilmesi hatalı sonuçlar doğurabilmektedir. Mücerret bir itirafı dava sonuçlandırıldığında sanık, haksız yere cezalandırılmış olabilir. Özellikle had ve kısas davalarında, sanığa ilgili cezanın uygulanabilmesi için tek itiraf yeterli olmayıp suçun unsurlarının tamamlandığından emin olunmalıdır. Hâkim, maddi delil olmaksızın sırf sanığın itirafına dayanarak davayı sonuçlandırmak istediğinde bu olasılıkları dikkate almak durumundadır.¹¹⁰ Mevcut hukuk sistemimizde de ceza davalarında sanığın ikrarının delil kabul edilmesi hâkimin takdirindedir. Hâkim, davayı hükme bağlamadan önce sanığın ikrarının gerçeğe uygunluğunu araştırır, ikrarın maddi gerçeklikle uygunluğuna kanaat getirdiğinde bunu delil olarak kabul eder. Zira sanığın çeşitli saiklerle başkasının işlediği suçu üstlenmek istemesi ihtimal dâhilindedir.¹¹¹

Muhakemenin amacı, ceza davalarında suçu ve suçluyu ortaya çıkarmak, hukuk davalarında taraflara haklarını teslim etmektir. Bunun için maddi delillerin yanında davanın taraflarının sorgulama sırasındaki ve mahkeme huzurundaki beyanlarının dikkate alınması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle isabetli bir hüküm için davacı-davalı ve tanıkların dinlenmesi ve ifadelerinin tetkik edilmesi önem arz etmektedir. Bunlar muhakeme dilini kullanıyorsa ifadelerinin değerlendirilmesinde pek problem olmayacaktır. Ancak taraflardan en az birinin mahkemede kullanılan dile yabancı olması, muhakemenin daha titiz yapılmasını gerektirecektir. Bu durumda iki ihtimal ortaya çıkmaktadır. İlki hâkimin, yabancı tarafın kullanmış olduğu dile vâkıf olmasıdır. İslâm hukukuna göre bu durumda tercüman kullanılması zorunlu değildir. İkinci ihtimal ise hâkimin, yabancı tarafın kullandığı dili bilmemesi halidir. Bu durumda taraflar, şahitler ve hâkim arasında iletişimi sağlayacak bir tercümana ihtiyaç duyulacaktır.¹¹² Aksi halde mahkemenin tarafları arasında dil farklılığı, muhakeme sürecini olumsuz etkileyecek hatta muhakeme eksik yapılmış olacaktır. Bu noktada İmâm Muhammed'in tutumu kayda değerdir. Ona göre anlaşılmayan söz duyulmamış gibidir. Bu sebeple hasımların sözlerinin hâkim tarafından ya da hâkimin sözlerinin hasımlarca anlaşılması iletişimi sağlayacak bir tercümanın varlığı zorunlu kılmaktadır. Bu tür bir davada hâkim, tercümanın sözünü dinleyecek, anlayacak ve ona göre hüküm verecektir.¹¹³

¹⁰⁴ Nasi Aslan, *İslâm Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri* (Ankara: İlahiyât, 2005), 157-159.

¹⁰⁵ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 6/3 (a,e), https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf. Erişim Tarihi 12/01/2023.

¹⁰⁶ Beyoğlu, "AİHM İçtihatları Işığında Tercümandan Yararlanma Hakkı", 2284-285.

¹⁰⁷ Buḥârî, "Rehn", 6; Müslim, "Akdıyye", 1.

¹⁰⁸ Hangi tür iddia ve taleplerin birbirini nakzedeceği ile ilgili örnekler için bk. 'Ali Ḥaydar, *Dürrü'l-ḥükkâm şerḥu mecelletü'l-ahkâm*, 4/262-291.

¹⁰⁹ Berki, *İslâm Şeriatinde Kaza*, 26-27.

¹¹⁰ Sahip Beroje, *Ceza Muhakemesi Hukuku Açısından İslâm İspat Hukuku* (Ankara: Fecr Yayınları, 2007), 185

¹¹¹ Adnan Deynekli, "İkrarda Manevi Unsur", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 64 (2006), 322.

¹¹² Mâverdi, *el-Ḥâvi'l-kebîr*, 16/176.

¹¹³ Seraḥsî, *el-Mebsût*, 16/89-90.

Sonuç

Tercüme, bir dille ifade edilen anlamın başka bir dile aktarılmasından ibarettir. Farklı dili konuşan insanların sosyal, ekonomik, siyasi, askerî vb. alanlardaki ilişkileri, tercüme ve tercümanlık faaliyetlerini zorunlu kılmaktadır. Hicret ve akabinde oluşan siyasi ve dinî ortamın etkisiyle ilk dönemden itibaren İslâm Devleti'nde tercümana ihtiyaç duyulmuştur. Hz. Peygamber, bu ihtiyacı başta Zeyd b. Sâbit olmak üzere sahabeden yardım alarak gidermiştir. Devletin sınırlarının genişlemesine paralel olarak Müslüman Araplar ile anadili Arapça olmayan Müslümanlar, daimi ya da geçici olarak ülkede bulunan gayrimüslimler ile birlikte yaşamaya başlamıştır. Bunlar arasındaki ilişkilerin her zaman hukuk kuralları içinde kaldığı söylenemez. Diğer bir ifadeyle İslâm ülkesinde konuşulan dili bilmeyen Müslüman ya da gayrimüslim bir kimse davacı, davalı veya tanık olarak mahkemeye muhatap olmuştur. Hâkimin kendisine gelen her davada, tarafların kullandığı dili bilmesi mümkün değildir. Bu durum zamanla tercümanın yardımcı mahkeme görevlileri arasına dâhil edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Tercümanın hukuki statüsü mezhepler arasında tartışma konusu olmuştur. Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf, tercümanın mahkemede üstlenmiş olduğu görevi haber verme olarak nitelediğinden tercümanlık yapacak bir kişinin bulunmasını muhakeme için yeterli görmüştür. Cumhura göre ise tercümanlık, şahitlik hükmündedir. Bu kabulün doğal bir sonucu olarak tercümanlar hem şahitlerde aranan şartlara sahip olmalı hem de davanın niteliğine göre birden fazla tercüman bulundurulmalıdır. Cumhurun görüşünün ihtiyata uygun olduğu söylenebilir. Ancak uygulamada Hanefilerin görüşünün kolaylık sağlayacağı bir gerçektir. Zira hem mahkemede kullanılan dile hem de yabancı tarafın diline vâkîf, adil, birden fazla tercüman bulundurmak her zaman mümkün olmayabilir.

Tercüman kullanmanın muhakeme sürecine birçok yönden katkısının olduğu görülmektedir. Öncelikle mahkemede tercüman bulundurulması, davacı ve davalıya yargılamada fırsat eşitliği sağlar. Mahkemede konuşulan dili bilmemesi ya da kendisinin konuştuğu dilin hâkim tarafından anlaşılması durumunda davacı, dava konusunu mahkemeye tam sunamayacağı gibi iddiasını ispat noktasında da yetersiz kalacaktır. Aynı konumdaki sanık ise hakkındaki iddiaları, isnatları ve davacının/mahkemenin aleyhine delil olarak sunduğu belgeleri anlayamayacaktır. Tercüman kullanımı hem davacı hem de sanık açısından dil yetersizliği sebebiyle oluşması muhtemel eşitsizliği ortadan kaldıracaktır. Tercüman bulundurulması, hâkim için hem bir kolaylık hem de vicdani bir rahatlamadır. Hâkimler, mahkemeye intikal eden bir davayı hükme bağlayabilmek için tarafların iddiaları ile savunmalarını ve şahitlerin sözlerini dinleyecek, mahkemeye sunulan delilleri titizlikle inceleyip hüküm verecektir. Tarafların ya da şahitlerin kullanmış olduğu dili anlamayan hâkim, eksik muhakeme yapmış olacaktır.

Kaynakça | References

- ‘Ali Haydar. *Dürrerü'l-ḥükkâm şerhu mecelleti'l-aḥkâm*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü ‘Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003.
- Alvânî, Tâhâ C. “İslâm’da Sanık Hakları (II)”. çev. F. Mehveş Kayan. *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (Yaz 1416/1995), 81-94.
- Apaydın, H. Yunus. “Şahit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/278-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Arı, Abdüsselâm. “Hz. Ömer’in Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 85-99.
- Aslan, Nasi. *İslâm Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2005.
- Atar, Fahrettin. *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*. İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 2017.
- Atar, Fahrettin. “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/66-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf. Erişim Tarihi 22/07/2022.
- Berki, Ali Himmet. *İslâm Şeriatinde Kaza (Hüküm ve Hâkimlik) Tarihi ve İftâ Müessesesi*. Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1962.
- Beroje, Sahip. *Ceza Muhâkemesi Hukuku Açısından İslâm İspat Hukuku*. Ankara: Fecr Yayınları, 2007.
- Beyoğlu, Ümit. “AIHM İçtihatları Işığında Tercümandan Yararlanma Hakkı”, *TAAD* Yıl: 9, Sayı: 34 (Nisan 2018), 279-318.
- Bozkurt, Nebi. “Tercüman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/489-490. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Buḥârî, Ebû Abdillâh Muḥammed b. İsmâ‘îl. *el-Câmi‘u’s-şâhih*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Baskı, 1992.
- Çeşşâs, Ebû Bekr er-Râzî el-. *Şerhu muhtaşari’t-Ṭahâvî*. thk. Zeyneb Muḥammed Ḥasan. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1431/2010.
- Cevherî, İsmâ‘îl b. Ḥammâd el-. *eş-Şihâh tâcü'l-lüga ve şihâhü'l-'Arabîyye*. thk. Aḥmed ‘Abdu'l-Gafûr ‘Atṭâr. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1410/1990.
- CMK, Ceza Muhakemesi Kanunu. Resmî Gazete 25673 (17/12/2004). Kanun No. 5271.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-. *Nihâyetü'l-Maṭlab fi Dirâyeti'l-Mezheb*. thk. ‘Abdülazîm Maḥmûd ed-Dîb. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1428/2007.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. 5 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Dâreḳutnî, Alî b. Omar ed-. *Sünenü'd-Dâreḳutnî*. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Deynekli, Adnan. “İkrarda Manevi Unsur”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 64 (2006), 321-336.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş‘as es-Sicistânî. *Kitâbü's-Sünen*. thk. Muḥammed Avvâme. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2. Baskı, 2004.
- Ege, Ramazan. “(ر ج م) : R C M ve (ت ر ج م) : T R C M Kelimeleri Üzerinden Bir Sözlük Araştırması”. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 14 (Aralık 2020), 260-280.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 5. Baskı, 2015.
- Heyet, “Tercüme”. *el-Mevsû‘atü'l-fikhiyye*. 11/166-175. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve’s-Şüûni'l-İslâmiyye, 1408/1988.
- İbn Ferḥun, Burhânüddîn Ebi'l-Vefâ İbrâhîm b. Şemsüddîn Ebî ‘Abdillâh Muḥammed. *Tebşiratü'l-ḥükkâm fi usûli'l-aḳziye ve menâhici'l-aḥkâm*. 2 Cilt. Riyad: Dârü ‘Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003.
- İbnü'l-Kâs, Ebu'l-Abbâs Aḥmed b. Ebî Aḥmed et-Ṭaberî. *Edebü'l-kâdî*. thk. Ḥuseyn Ḥalef el-Cübûrî. 2 Cilt. Taif: Mektebetü'l-Ḥadîk, 1409/1989.
- İbn Ḳudâme, Muvaḫḫudîn Ebî Muḥammed Abdullâh b. Ahmed b. Muḥammed. *el-Muḡnî*. thk. Abdullâh b. Abdulmuḫsin et-Türkî. 15 Cilt. Riyâd: Dârü ‘Alemlî'l-Kütüb, 3. Baskı, 1417/1997.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû ‘Abdullah Muḥammed b. Ebî Bekr. *eṭ-Ṭuruḳu'l-ḥükmiyye fi's-siyâseti's-şer‘iyye*. thk. Nâyif b. Aḥmed el-Ḥamed. 2 Cilt. Cidde: Dârü ‘Alemlî'l-Favâid: 1428.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muḥammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 20 cilt. Suudi Arabistan, Vizâratü’s-şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da’veti ve'l-İrşâd, ts.
- İbn Rüşd el-Cedd, Ebi'l-Velîd el-Ḳurṭûbî, el-Beyân ve't-Taḫşîl. thk. Aḥmed el-Ḥabbâbî. 20 Cilt. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Baskı, 1408/1988.
- ‘İmrânî, Ebi'l-Ḥuseyn Yahyâ b. Ebi'l-Ḥayr b. Sâlim el-. *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi‘î*. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 1421/2000.
- Ḳâdî ‘Abdulvahhâb, Ebû Muḥammed ‘Ali b. Naşr el-Bağdâdî. *el-İşrâf‘alâ nüketi mesâili'l-ḥilâf*. thk. el-Ceyb b. Ṭâhir. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 1420/1999.
- Ḳâsânî, ‘Alâuddîn Ebî Bekr b. Mes‘ûd. *Kitâbü bedâi‘u’s-sanâi‘i fi tertîbi’s-şerâi‘i*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-‘Arabî, 2. Baskı, 1974.
- Ḳâsimî, Zâfer. *Nizâmü'l-ḥukm fi’s-şer‘a ve't-tarihi'l-İslâmî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1412/1992.
- Kılıç, Ali Şahin. “Tercümandan Faydalanma Hakkı Çerçevesinde Sanığın Seçtiği Dilde Savunma Yapması Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 65/4, (2016), 2101- 2131.
- Koşum, Adnan. *İslam Hukuk Doktrininde Yargı Hataları*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004.
- Mâverdî, Ebi'l-Ḥâsen ‘Ali b. Muḥammed b. Ḥabîb el-. *Edebü'l-kâdî*. 2 Cilt. Bağdat: Maṭba‘atü'l-İrşâd, 1391/1971.

- Mâverdî, Ebi'l-Hasen 'Ali b. Muhammed b. Hâbîb el-. *el-Hâvi'l-kebîr fi fîkhi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'*. thk. 'Ali Muhammed Muavvi'd-'Adil 'Aḥmed 'Abdülmevcûd. 18 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Mevşilî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 5. Baskı, 1434/2013.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî. *el-Câmi'u's-şâhih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nebhan, Muhammed Faruk. *İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*. trc. Servet Armağan. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1980.
- Okiç, M. Tayyib. "Hadîste Tercüman". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (1966), 27-52.
- Orhonlu, Cengiz. "Tercüman". *İslâm Ansiklopedisi*. 12/I, 175-181. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2. Baskı, 1979.
- Râfi'î, 'Abdülkerîm b. Muhammed b. 'Abdülkerîm er-. *el-'Azîz şerḥu'l-vecîz*. thk. 'Ali Muhammed Muavvi'd-'Adil 'Aḥmed 'Abdülmevcûd. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Rayes, Muhammed Dîyâuddîn el-. *en-Nazariyyâtü's-siyâseti'l-İslâmiyye*. Kahire: Dârüt-Türâs, 7. Baskı, t.y.
- Sadrü's-Şehîd, Hüsâmüddîn b. 'Umar b. 'Abdulazîz b. Mâze el-Buhârî el-Ḥanefî. *Şerḥu edebi'l-kâdî li'l-Ḥaşşâf*. thk. Muḥyî Hilâl Serḥân. 4 Cilt. Bağdat: ed-Dârü'l-'Arabiyye, 1398/1978.
- Seraḥsî, Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl es-. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Mâriye, 1989.
- Şağır, Fahd b. Nâfi es-. *el-İsti'âne bi ehli'l-ḥibra fi'l-kaḍâ*. Suudi Arabistan: Vizâratü't-Ta'lîm, ty.
- Şîrâzî, Ebi'l-İshâk İbrâhîm b. 'Ali b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî eş-. *el-Mühezzeb fi fîkhi'l-İmâm eş-Şâfi'*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-şâhih*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2. Baskı, 1998.
- Trablusî, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl et-. *Mu'înü'l-ḥükkâm fimâ yeteradedü beyne'l-ḥaşmeyni mine'l-aḥkâm*. Bulak: Maṭba'atü'l-Mîriyye, 1300.
- Vâsıl, Muhammed b. Aḥmed. *Aḥkâmü't-tercüme fi'l-fîkhi'l-islâmî*. Riyad: Dârü Taybe, t.s.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dîni Kur'an Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Çelik-Şura Yayınları, t.s.
- Zeydân, 'Abdülkerîm. *Nizamu'l-kaḍâ fi ş-şer'ati'l-İslâmiyye*. Ammân: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1409/1989.
- Zuḥaylî, Vehbe. *Vesâilü'l-isbât fi ş-şer'ati'l-İslâmiyye fi'l-muâmelâti'l-medeniyye ve'l-aḥvâli ş-şahşîyye*. 2 Cilt. Şam-Beyrut: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1402/1982.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Kur'ân ilimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi*. çev. Halil Aldemir-Ramazan Şahan. 2 Cilt. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018.

